

Hossein Atrak*

USPOREDBA KRŠĆANSKOG LOGOSA (ISUSOVE ZBILJE) SA MUHAMMEDOVOM ZBILJOM**

Rezime

U kršćanskoj teologiji Logos kojeg u ovome radu nazivamo „Isusovom zbiljom“ predstavljen je veoma slično onome što se u islamskoj gnozi naziva „Muhammedovom zbiljom“. Logos, tj. suštastvena istost sa Božijim Bitkom, nestvorena egzistencija, oduvječan i zauvječan, tvorac svijeta bitka i vladar nad njime, ravnatelj i ustrojitelj njegov, očitovanje dostojno Boga. Naspram ovoga: Muhammedova zbilja, zbiljsko stvaranje (prvo Božije stvaranje očitovano kroz vlastitu zbilju), posredovanje Božije emanacije nad stvorenjima, tvorac svijeta i ravnatelj nad njim, najuzvišenije očitovanje Boga, posjednik duhovne razine velajeta i apsolutnoga vjerovjesništva. Sve što se u islamskoj gnozi spominje kao muhammedanska zbilja, spomenuto je i u kršćanskoj teologiji kao isusovska zbilja s tom razlikom što je Muhammedova zbilja stvorena, dočim je Isusova nestvorena.

Ključne riječi: kršćanska teologija, islamska gnoza, Logos, Muhammedova zbilja, Isus, Muhammed.

* Docent na Studijskoj grupi za filozofiju, Univerzitet Zangān.

** Elāhiyāt-e tatbīqī (znanstveno-istraživački časopis), god. prva, br. 2, ljetno 1389., str. 65-86.

Komparativni studij religija predstavlja jedan od načina uspostave mira, suživota i bliskosti među sljedbenicima različitih religija. Namjera nam je u ovome radu, komparativnom metodom, usporediti jednu od važnih islamsko-kršćanskih dogmi. Jedna od važnih oblasti islamske gnoze jeste pitanje „muhammedanske zbilje“ i njezinih svojstava. U islamskoj gnozi vjeruje se u zbilju koju je Bog prvu stvorio; nematerijalnu zbilju, bespočetnu i vječnu, očitovanje Božije volje; posredovanje Božije emanacije kroz koju se očituje sve ostalo; duh svijeta; dah svemilosni koji prožima sva stvorenja i sve postojeće. Ova zbilja jeste zbilja i nur hazreti Muhammeda, Vjerovjesnika najuzvišenijeg, potpunog čovjeka i očitovanja sveobuhvatnog Božijeg imena. U kršćanskoj teologiji vjeruje se u sina Božijeg, bespočetnu i vječnu zbilju; nestvorenu, istovjetnu sa Božijom Biti; posredovanje emanacije i tvorca svijeta bitka; vladara apsolutnog i ravnatelja svijeta. Ova zbilja nije po svojoj prirodi ljudska; ona je bespočetna Isusova zbilja, budući da je u Isusu utjelovljen čovjek. Proučavanjem islamskih gnostičkih izvora i kršćanske teologije uočavamo veliku sličnost između ove dvije zbilje, što i jeste predmet ovoga rada. Napominjemo da namjera ovoga rada nikako nije prosudba niti analiza valjanosti ili neispravnosti kršćanskih, odnosno tvrdnji islamskih gnostika u pogledu Isusove i Muhammedove zbilje. Stoga ćemo se ograničiti na usporedbu njihovih stajališta.

Prvo poglavlje: Isusova duhovna zbilja

Isusov lik predstavljen kroz četiri kanonska Evanđelja pruža nam dvije različite ličnosti. Sinoptička Evanđelja (po Marku, Luki i Mateju) više pažnje poklanjaju povijesno-ljudskom liku Isusa i u njima je, bez ikakve sumnje, Isus oličenje čovjeka. Ono što ga odlikuje nad drugim ljudima je sposobnost prenošenja Božijeg govora, nadnaravne moći, istinita predskazanja, razina svetoga Duha, obznanjivanje njegova prijateljstva sa Ocem, rođenje od čedne žene i uzvišenije od svega njegovo dizanje iz mrtvih. Ali, on je i jedan jevrejski Učitelj, jedan spasitelj, sin Marijin, saputnik svojih sestara i braće. Iako su mu nadjenuli ime „Sin Božiji“, on nije Bog Sin i nema akcentiranosti na njegovu božansku narav. U ovim Evanđeljima Isus je poslanik koji je došao da spasi Jevreje.

Međutim, Evanđelje po Ivanu pruža nam gnostičko i ezoterijsko tumačenje govora i djela Isusovih, nedvojbeno akcentira njegovu božanstvenost i naziva ga „Logosom“ ili Riječju Božijom. Isus je Sin Božiji, uz Oca je oduvijek, tvorac je svijeta, utjelovljen je u ljudskom obličju i razapet na krst zarad spasa ljudskog roda (Īlxānī, 242-243:1380; Astīd, 292-293:1380).

U ovome radu pod „Isusovom zbiljom“ podrazumijeva se metafizička zbilja Isusova, oduvječna i zauvječna, koji je Sin Božiji; po bitku jednak Bogu, tvorac svijeta i egzistencije; upravo ona slika koju apostol Pavle i Ivan daju o Isusu u Evanđelju.

ATRIBUTI I ODLIKE ISUSOVE ZBILJE

1. Logos ili Riječ Božija

Na početku svoga Evanđelja Ivan ovako opisuje uzvišenu zbilju Isusove egzistencije:

„U početku bijaše Riječ, i Riječ bijaše kod Boga – Riječ bijaše Bog. Ona bijaše u početku kod Boga. Sve postade po Njemu; bez Njega ne postade ništa. U Njemu bijaše život i život bijaše ljudima svjetlo; I Riječ tijelom postade i nastani se među nama i vidjesmo slavu njegovu...“ (Evanđelje po Ivanu 1:1-14).

Isusovu zbilju Ivan predstavlja kao „Riječ Boga“ sa svojstvima vječnim, oduvječnu, koja bješe kod Boga; tvorca svega postojećeg i svijeta bitka, očitovanja koje dolikuje Biću Oca Božijeg. „Riječ“ ili *verbum* je prijevod grčkoga termina „Logos“. Da bismo upoznali Isusovu zbilju nužno je bolje poznavati ovaj termin. „Logos“ potječe od korjena „*legein*“ u značenju „riječ, govor, kazivanje; razum, omjer, pojam, misao, tumačenje“. U klasičnoj grčkoj filozofiji ima značenje razuma, principa koji kontrolira svijet, te značenje Božijega Uma koji se očituje kroz stvaranje, upravljanje i izbjavljenje svijeta (Webster, 1366:656, 677).

U Edwardsovoj Enciklopediji o značenju logosa se kaže: „Grčka imenica logos potječe od glagolskog korijena *lego* u značenju „govorim“; poprimila je šira i različita značenja, a u većini suvremenih jezika upotrebljava se u značenjima: riječ, govor, dokazivanje,...(raz)um (Božiji ili ljudski)“ (Edwards, 1967 5:83). Naravno, stječe se dojam da je logos u početku nastanka grčke kulture imao značenje „mita“ (Routledge, 1998 5:818).

Upotreba ovog termina kao sintagme „Riječ Boga“, upravo na način kako ju je upotrebljavao Ivan, daje joj božansko značenje (Crossan, 2003:758).

Logos ili Riječ Boga, Božiji Um, mjesto ideja i oblika, mudrost i sve-moć Božija, vječna i oduvječna, posredovatelj stvaranju svega postojećeg; Riječ kojom Bog djeluje i upravlja svijetom.

2. Oduvječnost

Drugo svojstvo Isusove zbilje je njena oduvječnost. Svojstvo oduvječnosti je najvažnije pitanje u kristologiji koje je u nerazmrsivom čvoru sa problematikom božanske naravi Isusa Mesije. Ukoliko Isus Mesija nije oduvječan, on je, dakle, stvorenje koje se egzistencijalno očitovalo u određenom vremenu, te je, kao takvo, lišeno svojstava oduvječnosti i beskonačnosti, koja predstavljaju neka od božanskih atributa. Ali, ako se prihvati kao ispravno da je Isus Mesija oduvječan onda bi se potvrdila ova zbilja da on za vlastito postojanje nema potrebu za drugim (izvan sebe), već da opstoji po vlastitoj biti i da je nužnoegzistirajući. Rasprave o Isusovoj oduvječnosti i božanskoj naravi, u povijesti crkve, doživjele su vrhunac u nauku svećenika Arija. On je naučavao da Isus Mesija nije oduvječan već da je prvi Duh stvoren posredstvom Boga. 325. godine Nicejski sabor je ove tvrdnje proglasio heretičkim i nedvojbeno potvrdio Isusovu oduvječnost i njegovu božansku narav (Mohammadiyān, 1380:514).

Kršćani su nauku o oduvječnosti željeli dati šire značenje od „preegzistentnosti“ stoga što je Isusovu „preegzistentnost“ potvrđivao i Arije. On je tvrdio da je Isus Mesija egzistirao prije djevice Marije, ali budući ga je smatrao prvim stvorenim Duhom njegov je nauk odbačen. Kako se navodi u Bibliji Isusova je zbilja vječna i oduvječna: „*U početku bijaše Riječ... Riječ bijaše Bog*“ (Ivan 1:1); „*Ta u njemu je sve stvoreno na nebesima i na zemlji ...I on je prije svega...*“ (Poslanica Kološanima 1:16-17).

3. Tvorac svijeta

Kako naučavaju kršćanski teolozi, pozivajući se na Bibliju, stvoreni svijet pojavio se posredstvom Isusove zbilje, odnosno Sina Božijeg. Iako Bog Otac egzistira i postoji, međutim svijet nije nastao izravno od Njega

nego od Boga Sina: „*Sve postade po njoj i bez nje ne postade ništa... i svijet po njemu posta* (Ivan 1:3, 10); „*Bog koji..., u ove dane, progovori nama u Sinu. Njega postavi baštinikom svega; Njega po kome sazda svjetove*“ (Poslanica Hebrejima 1:2).

4. Očitovanje dostojno Boga

Očitovanje dostojno Boga (*slava njegova*) je još jedno od svojstava i odlika Logosa ili Isusove zbilje kojima se bave kršćanska teologija i Biblija. Odlomci Evanđelja po Ivanu govore o Isusovoj zbilji i njenim svojstvima kao o očitovanju dostojnom Boga koje je pojavno manifestiranje Biti Boga Oca koji je zakriven svima. “*I Riječ tijelom postade i nastani se među nama i vidjesmo slavu njegovu - slavu koju ima kao Jedinorođenac od Oca - pun milosti i istine... Boga nitko nikada ne vidje: Jedinorođenac - Bog - koji je u krilu Očevu, on ga obznani*” (Ivan 1:14-18).

5. Apsolutna prisutnost

Isusova zbilja apsolutno i zauvijek je prisutna u svijetu; neprekidno je uz one koji vjeruju, prisutna u njima: “*Neću vas ostaviti kao siročad; doći ću k vama*” (Ivan 14:18);

“*U onaj ćete dan spoznati da sam ja u Ocu svom i vi u meni i ja u vama*” (Ivan 14:20); *Odgovori mu Isus: “Ako me tko ljubi, čuvat će moju riječ pa će i Otac moj ljubiti njega i k njemu ćemo doći i kod njega se nastaniti*” (Ivan 14:23).

6. Apsolutno znanje

Isusova zbilja je obaviještena i upoznata sa svime i nema potrebe za poučavateljem: “*No sam se Isus njima nije povjeravao jer ih je sve dobro poznavao i nije trebalo da mu tko daje svjedočanstvo o čovjeku: ta sam je dobro znao što je u čovjeku*” (Ivan 2:24-25); “*Sada znamo da sve znaš i ne treba da te tko pita. Stoga vjerujemo da si izišao od Boga*” (Ivan 16:30).

7. Zauvječnost i nepromjenljivost

Isusova zbilja, poput Boga Oca, je apstraktna, nematerijalna egzistencija i ne podliježe nikakvim promjenama “*I: Ti u početku, Gospodine (tj. Isuse), utemelji zemlju i nebo je djelo ruku tvojih. Propast će, ti ćeš ostati, sve će ostarjeti kao odjeća. Mijenjaš ih poput haljine, kao odjeću, i nestaju. A ti si uvijek isti - godinama tvojim nema kraja*” (Poslanica Hebrejima 1:10-12).

8. Upravljanje

Isusova zbilja ima apsolutnu vlast nad svijetom: “*Na ogrtač, o boku, napisano mu ime: Kralj kraljevâ i Gospodar gospodarâ*” (Otkrivenje 19:16); “*Otac doista ne sudi nikomu: sav je sud predao Sinu*” (Ivan 5:22); “*...koji, uzašavši na nebo, jest zdesna Bogu, pošto mu bijahu pokoreni anđeli, vlasti i sile*” (Prva Petrova Poslanica 3:22).

9. Sin Božiji

Jedno od najbitnijih svojstava Isusove zbilje, možda i najvažnije, jeste da je “Sin Božiji”. Titula “Sina Božijeg” se pripisuje vjerovjesnicima različitih religija. Tako se o hazreti Sulejmanu kaže: “*Jer sam njega izabrao sebi za sina i ja ću mu biti otac*” (Knjiga Ljetopisa 28:6); o Izraelu (hazreti Jakub) se kaže: “*Ovako kaže Jahve: Izrael je moj prvorođenac*” (Knjiga Izlaska 4:22); (Toufiqī, 1381, 146).

“Sin Božiji” u Novom Zavjetu, u njegova dva različita poglavlja, ima i dva različita značenja. Sinoptička Evandjelja se bave “ljudskim aspektom” Isusove ličnosti i u njima je Isus predstavljen čovjekom, poput ostalih ljudi. Pripisivanje titule “Sina Božijeg” je u istome značenju u kojem ga nalazimo kod hazreti Adema, Sulejmana i Jakuba; tj. u značenju izravnog Božijeg stvaranja bez posredovanja. Evandjelje po Luki, kao što Adema zbog rođenja bez posredovanja oca i majke naziva “sinom” (3:38), tako-isto i Isusa stoga što ga je rodila Marija (*hazreti Merjem*), bez posredovanja oca, naziva “Sinom Božijim” (Luka 1:30-35).

Međutim, u Evandelju po Ivanu koje stavlja akcenat na “Isusa Boga”, titula “Sin Božiji” ima značenje Isusove istosti po biti i esenciji sa Bogom.

Stavci, poput: “*Ja i Otac jedno smo*” (Ivan 10:30) i “*...pa uvidite i upoznajte da je Otac u meni i ja u Ocu*” (Ivan 10:38, 14:10, 20); (Soleymānī 1378, 34, 35); donose ova značenja.

10. Stjecanje Očevih svojstava

“Zbog toga su Židovi još više gledali da ga ubiju jer je... i Boga nazivao Ocem svojim izjednačujući sebe s Bogom.” Isus na to odvrati: “Zaista, zaista, kažem vam: Sin ne može sam od sebe činiti ništa, doli što vidi da čini Otac; što on čini, to jednako i Sin čini. Jer Otac Ljubi Sina i pokazuje mu sve što sam čini. Pokazat će mu i veća djela od ovih te ćete se čudom čuditi.

Uistinu, kao što Otac uskrisuje mrtve i oživljava tako i Sin oživljava koje hoće. Otac doista ne sudi nikomu: sav je sud predao Sinu... Doista, kao što Otac ima život u sebi tako je i Sinu dao da ima život u sebi” (Ivan 5:18-26).

11. Objava Boga

Službeno kršćanstvo vjeruje da je Isus Objava Boga a ne poslanik koji je prenositelj Božije Objave. Oni ne vjeruju u to da je Bog Njegovu poruku obznanio ljudskom rodu preko svoga poslanika, već da je Svoje Biće u Isusovu liku objavio za povijest čovječanstva i da Petoknjžje Svete Knjige objelodanjuje ovu Objavu Bitka (Mitchell 1377:28).

12. Suštastvena istost sa Božijim Bitkom

U saopćenju Prvog nicejskog sabora održanog 325 god. se, između ostalog, kaže: “*Isus Krist, Sin Božiji...istobitan s Ocem, po kome je sve stvoreno*”. U ovom saopćenju potvrđeno je vjerovanje o Isusovoj *istobitnosti*¹ sa Bogom-Ocem. Ovo vjerovanje će postati žarište kasnijih rasprava. Neki se nisu slagali sa usvajanjem termina “istobitnost” koji se, kao takav, ne nalazi u Svetome tekstu i ne može se pronaći niti u Starom ni u

¹ Grč. homo ousios

Novom Zavjetu, nego su koristili termin “sličnost po Biti”, tj. Sin je sličan Ocu; posjednik je slične esencije ali ne suštastveno jednake Očevoj.

Sv. Atanazije je bio predvoditelj nauka o suštastvenoj istosti sa Božijim Bitkom. On je tvrdio da je “Riječ” postala čovjekom, a ne da je ušla u tijelo jednog čovjeka; jer ukoliko bi se prihvatilo ovo drugo značenje onda se Isus Mesija ne bi razlikovao od drugih Poslanika i svetih ljudi, čak i da je na većoj duhovnoj razini od njih. (Soleymānī 1371:150-154).

Početkom 4. st. Arije, aleksandrijski svećenik, suprotstavio se nauku sv. Atanazija. On je vjerovao da je Bog, zbiljski, Jedan, Jedinствен i nerođen. Ništa po svojoj biti nije slično Božanskoj Biti i sve što je izvan Boga u postojanje je došlo iz nepostojanja; ali Riječ (*Krist*) je središnja granica između Boga i svijeta. On je egzistirao prije vremena ali ne posjeduje svojstva oduvječnosti i vječnosti. On je prvo Božije stvorenje i sve ostalo je stvoreno posredstvom njega. Nicejski sabor je ovaj nauk proglasio herezom (Zībāyī Nažād 1382:337).

13. Odnos između Isusove zbilje i Isusa čovjeka

Isusova zbilja je metafizička, vječna i oduvječna i stvorena je prije vremena i prije svega stvorenog i tvorac je svega svijeta. Kršćani vjeruju u Božansku narav ove Zbilje i njenu istost po biti sa Uzvišenim Bogom. Pitanje je ovdje u kakvom je odnosu ova Zbilja sa povijesno-ljudskim likom Isusa?

O ovome su se među kršćanskim teolozima vodile velike rasprave. Poznata je “*rasprava o dvije naravi*” koja se vezuje uz ime Nestorija (386-451.), pripadnika antiohijske biskupije. Njegovu nauku se suprotstavio Ćirilo (preminuo 444.), aleksandrijski biskup. Nestorije je naučavao o dvije osobe u Isusu, dvije esencije Božanskoj i ljudskoj. Jedna je osoba ljudska i naziva se Isus Krist, a druga je Božanska koja jeste Riječ Božija i Sin božiji. Ove dvije odvojene osobe su se sjedinile (Soleymānī 1377:94). Nestorije nije prihvatao stajalište po kome je Sin Božiji postao čovjekom i utjelovio se. (*Toni* 1380:94). Stoga je naučavao da je ova podijeljenost na dvije osobe: Božanski Logos i čovjeka Isusa zadržana i nakon sjedinjenja; i ove dvije osobe su se tek nakon utjelovljenja i sjedinjenja, jedna pored druge, našle u jednom tijelu isto-onako kako se na carskoj kruni jedno uz drugo nalaze zlato i drago kamenje (Īlxānī, 1380:347).

Suprotno ovome nauku Ćiril Aleksandrijski je zastupao stajalište o jednoj osobi i dvije esencije. Prema njegovim riječima Krist (*Mesija*) je utjelovljena Riječ; tj. Riječ Boga koja je poprimila ljudsku narav, sjedinila se sa njom i postala čovjekom. Ovo sjedinjenje je preoblikovalo Isusa u jednu osobu ili jedan bitak. Ovo sjedinjenje između Riječi i ljudske naravi naziva se sjedinjenje biti. Ćiril je Isusa motrio kao jednoću u kojoj su sjedinjene dvije naravi i dvije esencije, isto - onako kako su sjedinjeni tijelo i duh koji zajedno tvore jednu narav - ljudsku. (Toni, 1380 92-94).

Spor o „*monofizitstvu*“ vezuje se za ličnost Eutiha koji je naučavao o tome da su se dvije Kristove naravi, ljudska i božanska, nakon njegova utjelovljenja stopile u njemu, te da je ostala samo jedna - Božanska narav. Prema ovome je u Isusu prisutna samo jedna esencija i to božanska.

Kalcedonski sabor održan 451. god. je osudio Nestorijev i Eutihov nauk i usvojio kalcedonsko vjerovanje, tj. vjerovanje o „*dvije esencije*“ (naravi) u jednoj osobi. Prema ovome naučavanju Krist je savršen u božanstvu; savršen u ljudskoj naravi; stvarni Bog i stvarni čovjek; posjeduje dvije naravi, nepomiješane, neizmjenjene, nepodijeljene, nerazdvojive. Vlastitost ove dvije naravi je utjelovljenjem očuvana i sjedinjena u jednoj osobi i biti (Toni 1380:104; Arl 1994:109).

Drugo poglavlje: Muhammedova zbilja

Kada se kaže Muhammedova zbilja time se ne misli na povijesno-ljudsku ličnost Poslanikovu, alejhisselam, koja je na ovome svijetu živjela prije otprilike 1400. god. već se ovaj termin shvaća u njegovom gnostičkom značenju; u značenju metafizičke egzistencije; prvoga stvorenja kojeg islamski teozofi nazivaju Prvim Umom; to je zbilja u svojoj potpunosti, ali ne na način logičke potpunosti koja je tek puko značenje, nego je to potpunost sveobuhvatna i sveprožimajuća; zbilja objektivna i prisutna u svemu stvorenom, uzrok prvotnog stvaranja; zbilja u kojoj su sadržane sve razine vjerovjesništva, poslanstva i potpunog velajeta. Vjerovjesništvo i poslanstvo ove zbilje tokom niza vjekova očitovale se u povijesnim likovima vjerovjesnika i poslanikā od Adema do Pečata vjerovjesnika, da bi pojavom povijesne ličnosti Muhammeda, arabljanina, vjerovjesnika muslimanā, najpotpunijeg i najvrlijeg među vjerovjesnicima i poslanicima; njihova Pečata, ono bilo dokinuto. Dakle, svi prethodni

vjerovjesnici i poslanici, od Adema čistoga do Isusa Krista (*Isā Mesīh*) pojavno su očitovanje ove zbilje i njegovi su nasljednici. Svijet nije drugo do očitovanje ove zbilje koja jeste apsolutno gospodarstvo (*robūbiyyat*), odgajatelj svjetova egzistencije: svijeta elemenata, ideja i racia.

Svojstva i odlike Muhammedove zbilje

1. Zbiljsko stvorenje

U islamskoj gnozi termin “*zbiljsko stvorenje*” odnosi se na Muhammedovu zbilju. Pod “stvorenjem” se podrazumijeva muhammedanska zbilja, prvo stvorenje Uzvišenog Boga. Filozofi ovu prvostvorenu egzistenciju nazivaju “Prvi Um”. U islamskoj gnozi ovaj je termin istoznačan terminima “Muhammedov duh” ili “Muhammedova zbilja” koja je prvo spuštanje Istine u obliku moguće i stvorene egzistencije. Posredovatelj je emanacije na ostala stvorenja i niže razine egzistencije su sadržane u njoj (zbilji) u svoj svojoj punini (Yasrabī 1374:330). O ovome Ibn Arebi veli: “*Početak stvaranja je fina prašina (zbilja ove prašine je upravo sveprožimajući bitak) a prva egzistencija u njoj je Muhammedova zbilja jer je on “namjesnik Božiji” na Zemlji i sve postojeće njemu je podložno. Dakle, Bog slavljani kada je iskazao Volju da stvori svijet iz te svete Volje očitovavala se zbilja koju nazivaju finom prašinom, a ta fina prašina nije bila pripravna prihvatiti očitovanje bilo kakvog drugog oblika egzistencije osim Muhammedove zbilje koja se naziva Umom. Prema tome, Muhammedova zbilja predstavlja početak stvaranja svijeta i prvostvorenu egzistenciju koja se očitovavala...*” (Ibn ‘Arabī, svezak 1:118; Āštiyānī 1372:721).

O ovome postoje brojne predaje. U predaji hazreti Alija, emira vjernika, se kaže: “*Bješe Allah i ništa uz Njega i prvo što je stvorio bješe nur Njegova miljenika Muhammeda*” (Mağlašī, svezak 197:54). “*Prvo što je Allah stvorio jeste nur*” je, također, veoma poznata Poslanikova predaja o stvaranju. U nekim predajama se prvo Božije stvorenje naziva “Um”, “Nur”, “Volja”, “Qalem”, “Esencija” i “Duh”. Većina teozofa smatra da je riječ o različitim tumačenjima Muhammedove zbilje (Mollā Sadrā 1364., svezak 4:133-134; Kāšānī 1377:223-229; Sabzwārī 1370:255-260).

Pod pojmom “zbiljsko” podrazumijeva se da Muhammedova zbilja koja se još tumači i kao “duhovna razina potpunog čovjeka” aktiviranjem

svih svojih potencijala, osim ljudskoga može ostvariti i svoj zbiljski i božanski aspekt. Kako ističu gnostici potpuni čovjek na putu svoga duhovnog uzdignuća može, ukoliko dosegne položaj gospodarstva, napredovati do razine *druge određenosti*, čak i *prve određenosti* i razine prvog međusvijeta. Dosezanjem ove razine čovjek u vlastitom biću otkriva božanski i zbiljski aspekt i postaje čovjek Božiji, a ne nikako Bog. Zbilja potpunog čovjeka stoga jer je stvorena ima dimenziju mogućeg, ali kada se na nju reflektiraju božanska imena i atributi koji posjeduju dimenziju nužnosti, i ona će poprimiti dimenziju nužnosti budući da Bog ravna svijetom preko Njegovih imenā. Kada potpuni čovjek u samome sebi osjeti djelovanje ovih imenā, osim dosezanja zbilje vlastitoga bića on počinje i ravnati svijetom jer je njegovo biće odraz imena “Gospodar”. Ovo je gnostičko tumačenje “zbiljskoga stvorenja”. Ali pod “zbiljskim stvorenjem” gnostici nikada nisu podrazumijevali da Božiji poslanik, alejhisselam, može dosegnuti postaju Božije Biti čija je jednoća nepoznatljiva. Prema tumačenju Kajserija potpuni čovjek se uspinje do razine “prvoga međusvijeta”; to je međusvijet između jednoće i jedinosti na položaju gospodarstva i on predstavlja prvo očitovanje koje Bog spušta u drugu određenost, “drugi međusvijet”, tj. na razinu sveobuhvatnosti Božijih imena i očitovanje je sveobuhvatnog imena “Allah”. Izvan položaja gospodarstva prva pojava i očitovanje ove zbilje (potpuni čovjek ili muhammedanska zbilja) jeste “Prvi Um”. Stoga su ime “Allah” koje obuhvata sva imena, Prvi Um i ostala stvorenja nižih razina očitovanja i odrazi zbilje potpunog čovjeka, tj. Muhammedove zbilje. (Ibn Tarake 1360:180).

Prema tome, na temelju usporedbe Muhammedove zbilje sa Isusovom zbiljom i Kristovim Logosom može se kazati da je, prema vjerovanju službenog kršćanstva, Isusova zbilja oduvječna i zauvječna, jednaka po esenciji i po biti sa Bogom; ali nije prvo stvorenje; dočim prema islamskom vjerovanju Muhammedova zbilja predstavlja Prvo stvorenje koje je ozbiljilo božansku dimenziju; oduvječna je i zauvječna. Naravno, neki kršćanski mislioci poput Arija i Origena naučavali su o prvostvorenom Logosu.

2. Očitovanje sveobuhvatnog imena Allah i mjesto Božijih imena i atributa

Muhammedova zbilja ili zbilja potpunog čovjeka je posebna duhovna razina koja je osobenost potpunog čovjeka i ostala stvorenja je ne mogu

dosegnuti. To je razina očitovanja sveobuhvatnog imena Allah u *drugoj određenosti*. Na položaju gospodarstva, u drugoj određenosti, su pojedinačna Božija imena i svako zasebno stvorenje je očitovanje jednog zasebnog imena. Primjera radi, vjerovjesnici i poslanici očitovanja su imena „Pravouputitelj“ (*Hādī*); ili kiša je očitovanje imena „Milostivi“, a oba ova imena istječu iz imena Allah. Samo je potpuni čovjek ili Muhammedova zbilja, među svima njima, očitovanje sveobuhvatnog i potpunog imena „Allah“ i ono se ne očituje niti kroz ijedno drugo stvorenje. Stoga je među nepromjenljivim realitetima Muhammedova zbilja nepromjenljivi realitet sveobuhvatnog imena Allah.

Kajseri kaže:

„Doista, za svako od Božijih imena postoji oblik u Božijem znanju koji se može nazvati suštinom ili nepromjenljivim realitetom (‘eyn-e sābet) i svako od njih (imena) predstavlja izvanjski bitak koji se može nazvati očitovanje ili očevidno egzistiranje; i ta imena su gospodari i ravnatelji onih očitovanja i očevidnih egzistiranja; ta su očitovanja podložna onim imenima; i znaj da je Muhammedova zbilja oblik sveobuhvatnog imena Allah i to ime sveobuhvatnosti je gospodar i odgajatelj Muhammedove zbilje...“ (Qeysarī 1375:128).

Zastupnik Božiji

Hazreti Imam Homeini o Muhammedovoj zbilji kao zastupniku Božijem kaže:

„Skrivena Bit jednoće ili postaja Stvoriteljeva bitka zakrivena je u ovoj skrivenosti i nema nikakvog imena kojim bi se nazvala. U gnostičkoj terminologiji se ova bit tumači kao „daleka Anka“. Dakle, ona nije ono spoznano niti jednog gnostika, niti je obožavano onoga koji obožava. Stoga je plemeniti Poslanik, alejhisselam, o ovoj postaji kazao: „Ne mogu Te spoznati istinskom spoznajom i ne mogu Te obožavati istinskim obožavanjem“. Ova skrivena Bit nužno iziskuje zastupnika koji će biti poput ogledala u kojem će se očitovati imena i reflektirati nur ove Biti“ (Emām Xomeinī 1373:13).

Zastupništvo je postavljenje koje se odnosi na stvaranje i ima zakonodavne rezultate. Postaja zastupništva je dvosmjerna: jedan smjer vodi u pravcu Boga, a drugi u pravcu stvorenja; drugim riječima, zastupništvo je postavljenje od strane Istinitog Boga nad stvorenjima i cijelim svijetom.

Zastupnik treba posjedovati svojstva baštinjena od Njega. Dakle, zastupnik Božiji u svome biću treba sadržavati svojstva kojima Bog ravna svijetom. Muhammedova zbilja stoga što je očitovanje imena Allah koje obuhvata sva imena, u sebi sadrži sva Božija svojstva. I budući da Bog, slavljani, svijetom ravna posredstvom svojih imena i svojstava i Njegova imena i svojstva obuhvataju razine bitka svih očitovanja i pojavnosti, stoga Muhammedova zbilja ili potpuni čovjek može biti zastupnik Božiji i ravnati svijetom.

U komentaru Ibn Arebijevih riječi Kajseri kaže:

„Adem je Božiji zastupnik na Zemlji stoga što su u njemu sadržana sva Božija svojstva i imena; jer da se Adem nije očitovao u svijetu na sliku Boga, tj. da se nije odlikovao potpunošću i Božijim svojstvima, ne bi imao sposobnost ravnjanja svijetom“ (Qeysarī 1375:401).

Dakle, sa aspekta islamske gnoze i kršćanske teologije obje zbilje: Muhammedova i Isusova posjeduju postaju zastupništva od Uzvišenog Boga; obje sadrže svojstva Uzvišenog Boga i Njegovom dozvolom vladaju i ravnaju zemnim svijetom.

3. Najuzvišenije očitovanje ili najpotpunije mjesto pojavljivanja Boga

Na temelju gnostičke teorije o jedinstvu personaliteta svijet u cjelini je mjesto pojavljivanja i očitovanja Istinitog Boga. Svaka stvar, u svojim granicama, pruža jedno od očitovanja Boga. Bog, slavljani, očituje se u stvarima u skladu sa granicama tih stvari. Ograničenja svake pojavnosti dovode do toga da Bog u svome očitovanju nije potpun; čak Prvi um kojega je Bog prvoga stvorio, očituje samo transcendentna Božija imena. Međutim, samo je potpuni čovjek ili Muhammedova zbilja ta koja Uzvišenog Boga objelodanjuje u granicama Njega samoga i Bog, slavljani, kroz Muhammedovu zbilju Sebe motri u svoj svojoj punini tako da nijedan aspekt Njegove egzistencije ne ostaje skriven. Stoga je Muhammedova zbilja postala najuzvišenije očitovanje i najpotpunije mjesto pojavljivanja slavljenog Boga tako da Bog nema punijeg očitovanja od nje i sve ono što posjeduje u samome sebi, motri to u Muhammedovoj zbilji (Qeysarī 1375:326).

4. Božija volja i tvorac svijeta bitka

Gnostici vjeruju da svi oblici bitka, od svijeta skrivenosti do pojavno-ga svijeta, svi oni su očitovanje i oličenje volje. Volja se uzima kao prvo Božije stvaranje a sve ostale razine bitka su stvorene posredstvom nje. O ovome je imam Sadik kazao: *“Bog je stvorio volju po samoj sebi, potom je stvorio stvari tom voljom”* (Emām Xomeinī 1360:31).

Ibn Arebi kaže: *„Bitak se objelodanio sa riječima: Bismillāhi al-rahmāni al-rahīm i volja je upravo ono čvrsto uže koje je rastegnuto između Božijeg neba i Zemlje stvaranja. Onaj ko je dosegnuo ovu postaju njegovo duhovno obzorje je postalo jedno sa obzorjem volje i početak i svršetak stvaranja je uz njega. Upravo je Muhammedova uzvišena zbilja ta koja je namjesnik Božiji nad realitetima suštinā i koja je na postaji apsolutnoga jedinstva“* (Ibn ‘Arabī, svezak 2:110).

U filozofiji, početak stvaranja počinje sa prvim očitovanjem, tj. Prvim umom i svjetovi uma, ideja, materije, svi oni, predstavljaju spuštanje Njegovoga bitka. Ovaj Prvi um je, kako priznaju filozofi, upravo Muhammedova zbilja. Međutim, u islamskoj gnozi poredak stvaranja se formira posredstvom dvije emanacije: *Feyz-e aqdas* i *Feyz-e moqaddas*. *Feyz-e aqdas* je očitovanje Boga u Njegovome znanju i Njegovo objelodanjivanje u obliku nepromjenljivih realiteta na razini znanja; *Feyz-e moqaddas* je očitovanje Boga kroz osvjedočenje i oblike bitka posredstvom nepromjenljivih realiteta u obliku pojavnih (vidljivih) i mogućih očitovanja. Nepromjenljivi realiteti su mjesta očitovanja Božijih imena i univerzalno ime „Allah“ koje obuhvata sva imena je prvo objelodanjivanje Muhammedove zbilje spušteno na razinu druge određenosti. Stoga je sveobuhvatno ime Allah, Prvi um i prvo objelodanjivanje te zbilje izvan položaja gospodarstva i ostala stvorenja nižih razina egzistencije su očitovanja i pojavnosti Muhammedove zbilje.

5. Ravnatelj svijetom stvaranja i posredovanje emanacije

Gnostici na potpunog čovjeka motre kao na duh svijeta a na svijet motre kao na njegovo tijelo. Kao što čovjekov duh ravna njegovim tijelom, tako isto potpuni čovjek ravna svijetom bitka. Potpuni čovjek budući da je mjesto očitovanja sveobuhvatnog imena Allah i namjesnik Božiji, jednim

dijelom okrenut je Istinitom Bogu, a drugim ka stvorenjima; od Boga uzima i daje stvorenjima. U tome i jeste tajna bivanja duhom svijeta; tj. biti posredovanje u emanaciji. Bog, slavljani, sa položaja gospodarstva preko posrednika ravna svijetom i Božiji dokaz je odgovoran za ovo posredovanje. Svaki oblik emanacije koji se očituje u svijetu, očituje se posredovanjem potpunog čovjeka.

Ajet: „*On čini da se noći i danom koristite, i Suncem i Mjesecom, a zvijezde su volji Njegovoj potčinjene, - to su, uistinu, dokazi za ljude koji pameti imaju*“ (Kur'an, Al-Nahl:12) dokaz je za ovo ravnanje svijetom potpunog čovjeka. Ibn Arebi veli: „*Cijeli svijet je podrobna i detaljno raščlanjena Ademova pripovijest (stvoren je protezanjem njegovoga bitka) i Adem je knjiga sveobuhvatna. Dakle, njegov je odnos spram svijeta poput odnosa duha prema tijelu. Prema tome, čovjek je duh svijeta a svijet njegovo tijelo*“ (Ibn 'Arabī, svezak 2:67).

O posredovanju emanacije Muhammedove zbilje koja je upravo ona čovjekova zbilja, Džami kaže: „Dakle, on (Muhammed) je rob Božiji i gospodar i odgajatelj svijeta; zato je Bog njega i njegove potomke učinio namjesnicima (Ġāmī 1370:3).

6. Protezanje Muhammedove zbilje na cijeli svijet bitka i uzrok njene zauvječnosti

Muhammedova zbilja je kao duh svijeta, a svijet je tijelo; ona je poput duha koji prožima sve pore tijela, tj. proteže se kroz svijet. Tajna je u tome da je Muhammedova zbilja, pošto vodi do prve određenosti, sjedinjena sa dahom Milostivog koji prožima sve razine bitka i na taj se način ona proteže i protječe kroz cijeli bitak. Drugim riječima kazano, gnostik nakon vlastitog ozbiljenja, na drugome putovanju, (*od Haqqa ka Haqqu sa Haqqom*) i uspinjanja do razine prve određenosti i sjedinjenja sa dahom Milostivog, na trećem putovanju (*od Haqqa ka stvorenome sa Haqqom*) zbiljsku dimenziju svoga bića pretače u dimenziju stvorenog i prožima cijeli svijet. U ovome je sadržano značenje riječi Emira vjernika: „*Ja sam tačka harfa „b“ u riječi Bismillah, ja sam ona Allahova strana prema kojoj ste nemarni bili, ja sam Qalem, Levhe-i mahfūz, Arš, nebesa i Zemlja*“ (Qeysarī 1375:118).

Gnostici, bez razlike, na temelju personalne jednoće bitka vjeruju da su razine svih bitaka u luku silaska potekle iz realiteta daha Milostivog

koji se još naziva i Muhammedovom zbiljom; a u luku uspinjanja zbilja potpunog čovjeka sadrži sva očitovanja i obuhvata sveukupnost razina. Prema tome, sve umske zbilje i njihove profinjene potankosti iz međusvijeta, sve su one dah zbilje potpunog čovjeka i dijelom su njegovog bića. I uistinu je zbilja potpunog čovjeka ta koja prema svakoj pojedinačnoj razini očituje poseban realitet i ime njoj primjereno. Stoga je potpuni čovjek ne samo uzrok stvaranja svijeta nego je i povod njegove opstojnosti i u njegovome ozračju se božanska emanacija izljeva na poredak svijeta (Arzagānī 1382:39-40).

Božiji vjerovjesnik i velijj

Vjerovjesništvo i velajet imaju dvije dimenzije: dimenziju apsolutnog (*uopćenog*) i dimenziju ograničenog (*posebnog*). Apsolutno vjerovjesništvo jeste vjerovjesništvo koje se događa od prapočetka do vječnosti; ovim vjerovjesništvom vjerovjesnik je obaviješten o sposobnostima svega stvorenog i o ispunjavanju prava svakog pojedinačnog bitka koji je posjednik prava i koji to pravo, već prema svojim sposobnostima, potražuje od vjerovjesnika; on je, također, obaviješten i o odgoju i poučavanju svega stvorenog u prapočetnosti. Ovaj se duhovni stepen naziva razina najvećeg gospodarstva. Ova dimenzija vjerovjesništva stoga što pruža saznanje o zbiljama i ezoterijskim aspektima stvorenja naziva se „ljudsko vjerovjesništvo“. Posjednik ovoga apsolutnog vjerovjesništva je Pečat vjerovjesnika. Značenje ovoga duhovnog stepena sadržano je u ovoj Poslanikovoju predaji: „*Prvo što je Allah stvorio bješe moj nur. Bio sam Poslanik dok je Adem još bio između vode i zemlje ljepljive*“. Ezoterijska dimenzija ovog apsolutnog vjerovjesništva je apsolutni velajet u značenju da su u nutrini velijja ozbiljena sva savršenstva i potpunosti od prapočetnosti do vječnosti; u tome je, zapravo, značenje utonuća roba u Istinitom i njegovo vječno opstajanje kroz Istinitog. Ovaj apsolutni velajet ozbiljen je u ličnosti Pečata poslanikā, ali i u ličnosti Hazreti Alija ibn Ebi Taliba. O tome svjedoče i ove Poslanikove, alejhisselam, riječi: „*Ja i Ali smo od jednoga nura i Allah je moj i Alijev ruh stvorio hiljadu godina prije ostalih stvorenja...*“.

Ali, ograničeno vjerovjesništvo ili zakonodavno vjerovjesništvo podrazumijeva obaviještenost o Božijem Bitku, Njegovim imenima i svojstvima, te Njegovim propisima; ono je praćeno dostavljanjem propisa,

odgajanjem u skladu sa moralnim principima, te podučavanju mudrosti. Ograničeni velajet analogan je ovim načelima (Kāšānī 1360:186).

Za svaki od ova četiri dijela postoji jedan pečat, odnosno, jedna uzvišena razina koja odgovara određenoj dimenziji vjerovjesništva ili velajeta. Vjerovjesništvo svih (pojedinačnih) vjerovjesnika predstavlja dijelove apsolutnoga vjerovjesništva, a velajet svih velija predstavlja dijelove apsolutnog velajeta. Pečat apsolutnog vjerovjesništva je hazreti Muhammed, alejhisselam, dočim je pečat apsolutnog velajeta hazreti Ali. Gnostici vjeruju da je izvor i počelo svih vjerovjesnika i evlija Muhammedova zbilja. Muhammedova zbilja je, uistinu, ta koja se u skladu sa uvjetima i društveno-geografskim odrednicama očitovala u materijalnom obliku kroz ličnosti pojedinačnih poslanika, od hazreti Adema sve do hazreti Isaa (Isusa), alejhimusselam, da bi se, u konačnici, potpunost te zbilje objelodanila u materijalnom tijelu hazreti Muhammeda Mustafe; i sva punina oduvječne dimenzije sadržana u ovoj zbilji očitovala se u ličnosti toga poslanika.

Kajseri kaže:

„Objelodanjivanje Muhammedove zbilje u svojoj cjelovitosti nije bilo moguće najedanput. Stoga se ta zbilja u svakom vremenu pojavljivala u posebnoj formi i prema duhovnom stepenu koji je odgovarao ljudima toga vremena i očitovala se puninom onog imena kojeg je nužno iziskivalo određeno vrijeme. Tu posebnu formu predstavljali su likovi vjerovjesnika, alejhimusselam“ (Qeysarī 1375:128).

Komparirajući ove razine može se kazati da premda su prvi kršćani Isusa tretirali kao Božijeg vjerovjesnika koji je potvrdio Mojsijev zakon, službeno kršćanstvo kojeg je utemeljio apostol Pavao Isusa ne smatra vjerovjesnikom Boga, već Božijim Sinom koji je došao da potvrdi Mojsijev zakon. Isus Krist je donio načelo prema kojem se do spasenja ne dolazi stazom vjerozakona, već stazom ljubavi i sjedinjenja sa Kristom. Ali, i službeno kršćanstvo priznaje Kristu duhovni stepen velajeta i smatra ga prenositeljem i donositeljem Objave, s tim da i njega samoga smatraju Objavom Boga. Službeno kršćanstvo, također, priznaje Isusovoj zbilji duhovni stepen velajeta stvaranja i smatraju ga izvorom pojave svijeta bitka.

7. Odnos između Božije i ljudske dimenzije Muhammedove zbilje

Muhammedov ruh u pogledu cjelovitosti i lišenosti ograničenja jeste upravo Prvi Um. Ali taj ruh s obzirom na to da je vezan za čovječiju formu i ljudsku dimenziju razlikuje se od Prvog Uma i njegove cjelovitosti. Ali, ovo nije ona vrsta razlikovanja proistekla iz dvije međusobno suprotne zbilje, nego je riječ o razlikovanju cjeline u odnosu na njene dijelove (Yasrebī 1374:331).

Rahmetli Sejjid Dželaluddin Aštijani u predgovoru djelu *Mesbāho-lhedāye* odnos između Muhammedove zbilje i ljudske egzistencije te zbilje objašnjava kao odnos između zbilje i transcendencije ili odnos između onoga što se spušta i spuštenog. Prvi Um koji predstavlja prvu teofaniju Muhammedove zbilje u svijetu stvorenog, nakon spuštanja u svijet osvjeđočenja i materije i nakon pojavljivanja i objelodanjivanja u formama stvari; i nakon silaska u svijet minerala, biljaka i životinja, te nastanjivanja u materici, te proputovanja biljnim i životinjskim razinama, zaodijeva se ljudskom odjećom. Ova ljudska egzistencija se podučava i odgaja Muhammedovom zbiljom i njenim nepromjenljivim realitetom jer zbilja svake egzistencije jeste način ozbiljenja njene određenosti u Božijem znanju; i određenost te zbilje u Božijem znanju predstavlja sveukupnost svih određenosti i zbilja. Stoga je ova potpuna ljudska egzistencija oslonjena na Bitak i nema potrebe za odgajateljem u ljudskom liku. Naposljetku, ova potpuna egzistencija preko luka uspinjanja sjedinjuje se sa Prvim Umom i motri vlastiti nepromjenljivi realitet, i u konačnici kroz svršetak koji jeste vraćanje na početak objelodanjuje se kao sveukupna pojedinačna egzistencija i zbilja obogaćena i upotpunjena svršetkom poslanstva, štaviše Pečatom poslanstava i velajetā (Āštiyānī, Moqaddame 1373:159-160).

O mudrosti spuštanja Muhammedove zbilje na niže razine sve do svijeta materije, Aštijani veli:

„U čovjekovu putovanju od razine nepromjenljivih realiteta, imenā, svojstava i „bojenja“ (mijenjanja) te cjelovite zbilje, u silaznome luku, propisima mogućih egzistencija i nastanjivanjem u materici, skrivene su tajne od kojih je jedna pojavljivanje savršenstava koja se ozbiljuju u toj potpunoj i beskrajnoj egzistenciji kao rezultat njenoga putovanja i duhovnoga Mi'radža lukom uspinjanja i stizanja do postaje istinske domovine te zbilje. Jer ovo putovanje i spuštanje uzrokuje ozbiljenje drugog luka

bitka koji omogućava objelodanjivanje i očitovanje mogućih egzistencija iz svijeta skrivenosti u izvanjski i svijet osvjedočenja, i bez ozbiljenja ovoga luka bitka ona cjelovita zbilja kroz razine spuštanja se ne bi mogla pojavno očitovati. Ako ta zbilja ne bi bila spuštana kroz ove oblike njome ne bi bile obuhvaćene sveukupne razine bitka; to znači da se ne bi mogla ozbiljiti jedna sveobuhvatna i savršeno potpuna egzistencija u kojoj su sadržani različiti oblici, od kojih neki potječu iz svijeta materije, a drugi iz svijeta ideja, ili, pak, iz svijeta Uma. Posljednja razina ove egzistencije je iščeznuće u jedinosti i jednoći i vječno opstajanje kroz Istinitog Boga. Dakle, savršeno potpuni bitak jeste egzistencija koja obuhvata sveukupnost ovih oblika“ (Āštiyānī 1372:711-712).

Zaključak

Ovaj rad nedvosmisleno i jasno pokazuje da Logos ili Isusova zbilja prema naučavanju kršćanske teologije posjeduje svojstva i odlike koje se u islamskoj gnozi pripisuju Muhammedovoj zbilji. I jedna i druga zbilja predstavljaju čisti metafizički bitak; oduvječne su i zauvječne; prva su Božija emanacija; tvorci svijeta bitka i posredovanje u božanskoj emanaciji nad nižim razinama svijeta; ravnatelji i apsolutni upravljači svijetom; najuzvišenija očitovanja Boga; posjednici apsolutnog znanja i moći; djelatno prisustvo u svijetu; posjednici stepena velajeta stvaranja. Jedina razlika između ove dvije zbilje je u tome što je prema islamskoj gnozi Muhammedova zbilja stvorena i predstavlja prvu emanaciju, dočim kršćanski teolozi naučavaju da je Isusova zbilja ili Sin Božiji, premda nastala od Oca, nestvorena, sušastveno ista sa Božijim Bitkom (Bogom Ocem).

S perzijskog prevela: Mubina Moker

Literatura

1. **Kur'an.**
2. **Biblija.**
3. Āštiyānī, Ġalālod-dīn (1372.) *Šarh-e moqaddam-e Qeysarī*, Qom: Entešarāt-e daftar-e tablīgāt-e eslāmī, Houze-ye 'elmiyye Qom, III izdanje.

4. Āgostīn (1381.) *E'terāfāt*, prijevod Sāye Meysamī, Entešārāt-e daftar-e pežūhaš wa našr-e Sohrawardī.

5. Ibn 'Arabī, Mohyid-dīn, *Al-futūhāt al-makiyye*, Entešārāt-e Dār Ehyāt-tarāsol-'arabī, četiri toma.

6. Arl, Corner (1994.) *Sargozašt-e Masihyyat dar tūl-e tarīx*, prijevod Ārmān Rašadī, Āmozašgāh-e ketāb-e moqaddas.

7. Astrid, Christopher (1380.) *Falsafe dar masihyyat-e bāstān*, prijevod 'Abdol-karīm Soleimānī Ardastānī, Qom: Markaz-e motāle'āt-e wa tahqīqāt-e adyān wa mazāheb, I izdanje.

8. Platon (1367.) *Država*, Doure-ye āsār-e Aflātūn, prijevod Mo-hammad Hasan Lotfī, Entešārāt-e Xarazmī.

9. Īlxānī, Mohammad (1380.) *Metāfizīk-e Entešārāt-e elhām*, I izdanje.

10. Toufīqī, Hoseyn (1381.) *Āšināyī ba adyān-e bozorg*, Tehrān, Entešārāt-e samt wa markaz-e gahānī 'olūm-e eslāmī II izdanje.

SUMMARY

Hossein Atrak, Ph.D.

COMPARING THE CHRISTIAN LOGOS (THE REALITY OF JESUS) WITH THE REALITY OF MUHAMMAD

In Christian theology, Logos, referred to as 'the reality of Jesus' in this paper, is represented in a way similar to that used to denote 'the reality of Muhammad' in Islamic gnosis. Logos is the essential sameness with God's existence, the uncreated, the eternal and everlasting, the creator of the world of existence and its ruler, its maker and guide, a presentation worthy of the Lord. Contrary to this, the reality of Muhammad, the real creation (the first divine creation present through its own reality) is the action of God's emanation over all creatures, creator of the world and its ruler, the most sublime expression of God, the mediator between the spiritual level of the world and absolute prophecy. All that is mentioned in Islamic gnosis as the reality of Muhammad is also mentioned in Christian theology as the reality of Jesus, with a difference that the reality of Muhammad is created, and that of Jesus is uncreated.

Key words: Christian theology, Islamic gnosis, Logos, the reality of Muhammad, Muhammad, Jesus